

77501

Српски књижевни часник, 16. језу. 1911.

Мурко М.

НАУКА О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ ХРВАТА И СРБА.

Особито много може и мора радити наука, чији резултати прелазе у живот и школу, на том да се што више постигне јединство Хрвата и Срба.

Данас нема о том сумње, да треба темеље јединственога књижевнога језика свуда једнако проучавати, те се обазирати на сву прошлост и на све крајеве. За историјски развитак језика особито су важна западна наречја, јер су се већ одавна писала, али при том чувају и данас још свакојаке старине. Сасвим криво би било, ако нетко не би данас марио за сјеверозападно (кајавско) наречје, изостављено у „Рјечнику Југославенске Академије“, јер с истим правом могао би други граматичар изостављати југоисточно (торлачко). У своје доба су филолози сувише догматички овако радили, те су и мислили да морају бити тамо и два језика гдје су два имена, а то особито и ради тога, што њима лебдијаше пред очима данас остављена теорија о језичном деблу (Stammbaumtheorie), које је морало имати своје гране.

Ипак и сам Миклошић, који се повео сасвим за Вуком, те је упркос Даничићу сматрао кривим израз: језик српски *или* хрватски, није у својој „Vergleichende Grammatik“ могао дијелити језика српског *и* хрватскога, Занимиво је данас гледати како се он мучио са дефиницијом ко говори српски и ко хрватски. Ни овдје није био самосталан, те је просто преузео, што учи дубровачки Србин Будмани у својој „Grammatica della lingua serbo-croata“ већ године 1867. По њему броји дакле у

77501¹

M 217. 1944/4626

српске земље и „Bosnien, dessen *katholische Bewohner jedoch chorvatisch sprechen*“ („Vgl. Gr.“, I.² 331). Али сада има опет неприлика са икавцима, те долази до закључка, да су били Срби Константина Порфирогенита ијекавци, а Хрвати икавци (362). И на то га је навео сам Вук, по којем су се једни икавци „одавна посрбили, а други доцније“. И тако су по данашњим нашим појмовима о језику и дијалектима апсурдне све сличне теорије. Од штете није била само „филолошка критика“ лијепе књижевности, него и још више једнака „филолошка“ граматика, етнографија и политика са Вуковим „романтичким и уско националистичким идејама“. (Јован Скерлић, „Српска књижевност у XVIII веку“, 427).

Више пажње треба посвећивати питању, како је дошло до данашњег јединственог *књижевног језика*. Чистим народним говором, за који се је могао Вук толико борити писало се на западу већ четири стољећа; овај рад је он и доста познавао, те без „шокачких“ рјечника, које му је Копитар и на пут шиљао, не би могао написати свога знаменитог „Рјечника“ (1818), којим је положио први темељ данашњем књижевном јединству. Са друге стране могли су Загребачки Илирци, већином кајкавци и чакавци, примити штокавштину и јекавштину, не само с обзиром на већи дио народа, који су звали у своје „илирско коло“, него још више ради тога, што су се угледали сасвим на далматинско-дубровачку књижевност, у којој се већ много прије свршио једнак процес, попуштање чакавштине (в. ниже). И оне традиције далматинско-дубровачке никад се не изгубише, те дјеловаху већ преко Босне и Славоније и на сјеверозападну Хрватску још у XVIII стољећу.

Али лако је данас нама са дескриптивном и историјском граматицом *једног књижевног језика* и велике скупине његових нарјечја. Друго је, чини се, историја *књижевности*, на коју дјеловаше јако политичка, вјерска и културна диоба истог народа међу западним и источним Римом. По томе може се у истини говорити о српској и хрватској књижевности, те настаје питање како их ваља обрађивати и приказивати. Најлакше и нај-

једноставније би било, да дијелимо сву књижевност по именима, како је то чинио Ђ. Шурмин у „Повијести књижевности хрватске и српске“, године 1898, али је већ питање, би ли још и данас једнако радио. У опреци са мојим прегледом југословјенских књижевности у „Kultur der Gegenwart“ (дио I, књига 9, Leipzig. Teubner) заступа исто мнијење и најбољи руски познавалац новије књижевности јужних Словјена Н. Петровски („Журналъ министерства народнаго просвѣщенія“, 1909, май, 198), који мисли, да ваља ове књижевности описати овим редом: 1) бугарска 2) српска 3) хрватска 4) словенска. Не чини му се дапаче згодно ни заједничко разматрање српске и хрватске књижевности („Даже совмѣстное сербской и хорватской литературѣ не представляется удобнымъ“). Тако суди, сасвим наравски, Рус, који преноси своје појмове о православним Русима и католичким Пољацима на Србе и Хрвате, те каже („О сочиненияхъ Петра Гекторовича“, IV); „называть н. пр. Гундулича сербскимъ поэтомъ было бы также несправедливо, како признавать Д. Обрадовича хорватскимъ писателемъ“.

Међу тим нема ниједног српског историчара књижевности, који би пристао на онако појимање, а сви се свраћају више или мање и на католике писце. У коликој мјери то раде, у том до душе нема јединства. За примјер наводим Јована Грчића, који у својој „Историји српске књижевности“ прати књижевни рад по *читавој* Далмацији, дакле и великог броја чакавских писаца, у Босни, кајкавској Хрватској од XVI-XVIII вијека и у Славонији XVIII вијека, али „илирски покрет“, те „књижевности и Хрвата од илирског покрета“ описује већ у „додатцима“, а сасвим испушта глаголску и протестантску књижевност. Једнако Павле Поповић у свом „Прегледу српске књижевности“ не помиње глаголску књижевност, а из „средње“ узима само дубровачку, те се не обазире нити на босанске фратре, који пишу ћирилицом,¹

¹ Г. Поповић је оставио да говори о босанској књижевности у другој свесци свога „Прегледа“. (в. Предговор „Прегледа“.

премда говори о фрањевачком књижевном раду у Дубровнику (стр. 327.)

Овакав поступак може се спорити с пуним правом, јер му забалава тражимо научно оправдање, а гријеши највише у томе, што цијепа сасвим својевољно велику органичку целину. Сва далматинско-дубровачка књижевност мијењала се до душе од XV—XVIII вијека, али имала је исти извор, а у свако вријеме исте прилике, идеале, узоре, поетске облике и језик. Најкомпетентнији судци у том су наши старији писци сами, који су нам, особито у својим посланицама, оставили много доказа, да су се осјећали једним „језиком“, то јест народом. Тако пјева Хваранин Луцић („Стари Писци Хрватски“, VI, 261):

Дубровниче, части *нашега језика*,

а Дубровчанин Никола Наљешковић слави Петру Хекторовићу, властелину хварском (С. П., V, 313, 45—46), његове „пјесни“:

Зашто си ти слава *нашега језика*
и у свем час права и круна и дика.

Једнако пјева у част Хвара Дубровчанин Мавро Ветранић (С. П., III, 206, 27):

Кастаља прислатка ер при вас извира
гди се сладос рајска у пјесни разбира
Тер гдје се тај чује у Хвару рајска слас,
велми се радује *словински койџар вас;*
и остјале државе нашега језика
у Хвару све праве да је вриједност велика.

У „Вили Словинки“ Задранина Јурја Бараковића (С. П., XVII, 237) истиче се највише „Словућа и славна Дубровкиња вила“, а уз њу се налазе честита Хварка, племенита Нинка, гиздава Трогирка, вила Шибенка и Задарка.

Доста је већ само ових примјера, који доказују, да нашим старијим писцима, никако нису сметале малене дијалектичке особине, које би их једине могле растављати. То је преостало тек филолозима XIX и XX вијека! Гдје бисмо могли нешто слична наћи код Њемаца, Францеца и Италијана, код којих налазимо у старијој књижевности сасвим друкчије језичне разлике? Овако забацивање чакавских писаца, премда има чакавизама и у самом Ду-

бровнику, и испуштање старије хрватске књижевности, која се од српске дијели једино писмом, може се само тумачити жељом малих народа, да буду још мањим, а да би тим изишли већим.

Једино правилно становиште је дакле, да се *прама језичноме јединству, које је у XIX вијеку уродило и једним књижевним језиком*, научно проучава и учи у школама сва књижевности, која се развијала на земљишту данашњег јединственог књижевног језика. Изабирање појединих периода или писаца не да се никад консеквентно и праведно провести, те квари праву слику духовног развитка на једној и другој страни. Осим тога не може се у Аустрији, Хрватској и Босни већ из практичних разлога дирати у ову цјелину, јер су веома често промијешани ђаци српског и хрватског имена, да не говоримо још о муслиманима, од пучке школе до университета. Било би од велике штете по здрави напредак ако се не би једнако поступало и у Србији.

Научни разлози траже даље, да се историја књижевности обрађује синхронистички, то јест како се развијала у *истио вријеме у разним крајевима*, које су идеје, потребе и форме биле заједничке, а у чѐм и зашто *ли* се разилазили поједини крајеви. Разумје се, да овака модерна историја књижевности не може бити само библиографска и биографска. Са задаћама *историје* књижевности особито се не слаже сухо набрајање еванђелија и других црквених књига, те њихових рукописа већ у старо доба; а још више треба у новијем истицати главне књижевнике и боља дјела, зато подавати потпуну слику онога времена, о којем се говори, и његовога књижевног развитка.

Потешкоћа има свака диоба периода и свака синтеза богате и разноврсне грађе у историји, особито у књижевној. Треба дакле оцртати како се приказује ова метода у пракси.

Дјело словјенских апостола Ђирила и Методија дошло је одмах к Србима бугарске и византијске државе и ју-²⁰ западних српских државица. При том се не смије заборавити, да је у овим државицама имао превласт западно-

16 римски утјецај читава стољећа, што је веома важно за питање о основама српске народности. Са друге стране примили су и Хрвати на јадранској обали од Истре већ у вријеме Методијево словјенске црквене књиге, писмо и језик. Најновија истраживања (на пример Руса Михајлова, Словјенца Нахтигала, Чеха Вајса) хрватских глаголских текстова показују, да су се у оним споменицама преводи словјенске браће и њихових сарадника каткад боље сачували, него ли код православних Словјена. По својим темељима је дакле управо најстарија књижевност Хрвата и Срба заједничка. Кашње се додуше развијала самостално, прама захтјевима источне и западне цркве, али ни тада нису биле прекинуте све везе. Управо у једном глаголском рукопису из године 1468 најприје је нашао Јагић компилацију апокрифа бугарскога богумилскога попа Јеремије, а код Хрвата на Кварнеру била је преведена тројанска прича, која је допрла к Бугарима већ на концу друге половине XIV стољећа, а преко њих и к Русима. Уопће је долазила средовјечна романтичка књижевност к јужним Словјенима преко Далмације, те се такође не може дијелити. (В. моју „Geschichte d. älter südsl. Literaturen“, 181—184)

Особито је занимљива судбина основа старе словјенске књижевности код Срба и Хрвата. *Глаголицом* су писали најприје и Срби, јер се управо у Маћедонији она најдуже сачувала, те је оставила трагова у ћирилском писму најстаријих споменика у Србији (на пример *Ѣ* за *ja*), а има још старосрпских рукописа са глаголским мјестима и маргиналима (в. сада К. Јиречек, „Geschichte der Serben“, I, 178). Особито се познаје глаголски утјецај на споменицима у Босни и на њезиној ћирилици. Код јадранских Хрвата, који нијесу били више под византијским утјецајем, остала је глаголица у цркви, добила је временом угласти облик („хрватска глаголица“) као латинско „готичко“ (до данас „њемачко“) писмо, али у животу је такођер уступала мјесто босанској ћирилици у Далмацији, у Хрватској и на Кварнеру.¹ Хрватски и

¹ На пример, на Брачу напис око године 1185 и листина године 1250 (Шурмин, Хрватски споменици, I, 3,6), а из каснијих вре-

словјенски протестанти штампали су своје књиге глаголицом и ћирилицом, а као „писмо словинско“ су сматрали једну и другу још службеници римске пропаганде.

Из свега се види, што значи по писму дијелити старију књижевност. Управо куриозно је, што се је догодило са *старим црквеним језиком*. Једнако се је развила са главним особинама српска и хрватска рецензија старих рукописа, али у Хрвата се је све више увлачио већ у старо доба народни језик, док нису управо Хрвати већ у XVII стољећу дјеломице русифицирали својих књига, дакле за сто година прије него Срби, а потпуно у исто вријеме с њима (глаголски мисал године 1741), ер је и Далматинац Матија Караман мислио онако како у Србији. Константин Философ у првој половини XV вијека: да су Ђирил и Методије за језик црквених књига изабрали „тѣнчаишии и красѣишии роуш'ккии језыкъ“ (В. Јагић, „Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ“, 108). На стару књижевност ослања се и рад словјенских и хрватских протестаната, који су хтјели све јужне Словјене, и Турке до Цариграда, придобити за њемачку реформацију помоћу књига штампаних глаголицом, ћирилицом и латиницом. Ова свеза показује се већ у вањском облику. Глаголске су књиге још сасвим као рукописи, што се тиче угластих слова те многих кратица и лигатура, али за ћириловске угледали су се наши протестанти већ на лијепо штампане млетачке књиге Божидача Вуковића, који је своја слова удесио прама округлим латинским (antiqua), те кратице разријешавао. Глаголски текстови прештампавали су се просто и ћи-

мена и разних крајева многе издане и још неиздане листине. Шта-
тут у Пољцима (под Сплитом) преписа се године 1665 „рвацки“
ћирилицом и „латински“. Новије и неочекиване доказе је изнео Иван
Милчетић (Претходни извјештај о изучавању хрватске глагољске књи-
жевности, „Бетопис југословенске академије“, свеска 23, стр. 184 сл.).
Особито је занимиво, да је у самој Истри године 1493 писао јакон
(Јаков) Шимун Гребал већи кодексе глаголицом, а додао године
повећу ћирилску биљешку (св. 194). У францеском Туру живео је
у XIV—XV вијеку каноник Georgius de Slavonia Aquilicis (дакле
из Истре) diocesis, који је познавао ћирилицу и глаголицу (Л. Леже,
„Зборник у славу В. Јагаћа“, 113).

16
+ j
c d

a
1516
jele
+ e

рилицом са малим промјенама, језик је у свима мешовит,¹ што зависи особито од тога, јесу ли Стјепан Консул и Антун Далматин имали пред собом старе црквене текстове, или већ на народном језику латиницом штампани лекцијонар, или сасвим на ново преводили. У великој свађи међу Приможем Трубаром и Стј. Консулом водио је Словјенца Трубара добар инстинкт, кад се није поуздавао у истарског Хрвата Консула („ist kein Krobath“) те је све тражио као сарадника „ein rechten Bosniaken und Uskokken, der recht crobatisch cirulisch reden und schreiben khan“ („Primus Trubers Briefe“, von Dr. Th. Elze, 107—108).

Већ ове примедбе показују, да је занимива протестанска књижевност са језичне и литерарно-историјске стране још премало проучена, а сасвим је криво ако Срби за њу не маре, премда је штампана ћирилицом, и дава прилику да и Срби познају о једном великом културном покрету на западу, који је ипак и к њима допирао (као на сјеверу к Мало-Русима и Бијело-Русима) у најнесрећнијим данима XVI стољећа. Ћирилске књиге, које се шиљаху у Крањску, Хрватску, Босну, југоисточну Угарску, Ердељ, Молдавију и Влашку до Цариграда, додуше се нису много тражиле, али из Далмације више него глаголске (Бучар, „Повијест хрватске протестантске књижевности“, 168, 178, 171), а што се тиче турске царевине треба знати, да је увоз књига био строго забрањен, а народ сасвим запуштен. У опће је кратки рад југословјенских протестаната поучан с обзиром на употребу писма. Почело се за Хрвате и Србе штампати књиге глаголицом и ћирилицом, али већ године 1563 савјетовало се Унгнаду из Беча и Вараждина (Бучар, *ib.* 163, 169, 174), да издају хрватске књиге и *латиницом*, а штампањем оваких књига свршили су Далматин и Консул свој рад године 1564 и 1568. Не смије се заборавити, да је реформација покренула и кајкавску књижевност у Хрватској.

¹ Како је још мало обрађено ово питање, показује ова реченица у реферату о Бучаровој „Повијести хрватске протестантске књижевности“ у „Српском Књижевном Гласнику“ (1911, 16 априла, стр. 641): „Језик ове књижевности био је чист чакавски дијалекат“.

Утјецај реформације на културни живот Хрвата и Срба не чини се велик, али у истини дјеловаше веома на словенски југ отпором католичке цркве, тако званом протиреформацијом. Рим сам је провађао веома усрдно закључке Тридентског Сабора, да сачува и придобије јужнословјенске земље; створио је особите колегије за њихову духовну младеж у Лорету, Риму и Болоњи, те по примјеру протестаната штампао од године 1582 различите вјерскопоучне и литургијске књиге латиницом, ћирилицом и глаголицом. Овако је настала и читава католичка књижевност на народном језику, а по духу савим једнака за Истру, југозападну Хрватску, сву Далмацију, Босну,¹ Славонију и остале турске земље. Исте „илирске“ или „словинске књиге“ као у Далмацији и Босни рабиле су се и у Бугарској, која је дала српско-хрватској књижевности и своје писце (П. Бакшић, Пејкић, Ф. Станиславов). Постојало је дакле (барем за католике) књижевно јединство, какво су имали на уму загребачки Илирци, али га нису постигли.

За нас је особито важан рад за *јединство књижевног језика*. Далмација је имала велики број ваљаних пјесника и других писаца у чисто чакавском говору, који се додуше мало разликује од најближих штокавских. Године 1553 пише Млечанин Ђустиниани још о Сплиту, да његов [чакавски] језик вриједи код далматинских Словјена толико колико тоскански у Италији, али већ године 1636 приповиједа Пажанин Бартоломеј Кашић у уводу „Римскога ритуала“ (Рим, 1640) како је дошао до тога, да пише „босански“: много је размишљао и с другима разговарао, којим би се начином могло најбоље и најугодније писати и говорити „бесидења Словинска“, да би се угодило „не само свима Русагом, ꙗчек ни једному самому Граду, јере сваки чловик свога града говори и бесидење хвали, Хервайт, Далмаџин, Бошњак, Дубровчанин, Сербљин.“ (М. Шрепел, „Латински извор и оцјена Кашићеве граматике“, „Рад југославенске академије“, књига

¹ О особитој босанској књижевности не може бити за овај период ријечи.

10

† *ниси*

СП.4). Ради тога чини му се „разборито и разложито“ „да онај Писалац, који хоће, штогод уписати нашки, има настојати, колико најбоље може *оним говором* уписати, *кога он виши* у многих *позна*, да је најоћениј, и *када може* свак *лашње разумиши*, и с *користију* *прочистиши*: *нека, како годиће* мнозима *угоди*“. Овако је истумачио онај ритуал „нашки, бивши ја *говорио* и *оћио* с људми од *различих* *Русага словинских*, *ходећи по свију*: и јасам њих овака *говорења* разумио, и они су моја: (*Крстијани* *Рашиани*, *Сербљи* *Полувирци* и *Турци*)“. Као што први граматичар, говори већ и други лексикограф српско-хрватског језика, исусовац Јакоб Микаља, родом из Италије, у „Благу језика словинскога“ (Лорето, 1649), да је по мнијењу сваког „*la lingua Bosnese la piu bella*“ као у Италији *la lingua Toscana* о *Romana*, ради чега би морао сваки илирски писац писати босанским говором, као што је он то настојао у свом рјечнику. Ове теорије налазимо и код других лексикографа (Dellabella) и писаца (у Дубровнику Ђ Палмотић, у XVIII стољећу у Славонији Е. Павић и Катанчић), а у живот увађаху их више или мање сви. Дубровчани додуше не уступише сасвим; сам Б. Кашић је *морао* издати „Пистуле истомачене из мисала новог римскога у *језик Дубровачки* за града и државе дубровачке“ (Рим, 1641), а његов цензор пише у њој: „*exeat itaque in fines orbis terrae sonus evangelicae tubae Ragusinis vocibus editus, ut diviso quodammodo Imperio occidentem romana lingua, orientem ragusina percurrat*“. И Appendini још комбинира *il bosnese-ragusino* (Notizie storico-critiche, II, 215).

Зашто мишљаху граматичари, лексикографи и писци, да се у Босни говори најљепши језик? „Језична љепота“ је сасвим индивидуално чувство, што каже већ и Б. Кашић. Јекавштина за моје ухо није љепша од икавштине, а прама музичној теорији њемачких романтичара морао би нам „*das liebliche*“ и бити милији а многи писци, којима је тешко разликовати *је* и *ије* волили би

¹ В. Јагић, „История славянской филологии“, 136.

га из практичних разлога као источни *e*. Осим тога има икавштина лијепу писану и усмену књижевност. Чакавски наглас је старији (често управо правословјенски) веома згодан за јамбичан ритам, за мушке асонанције и срокове, има дакле предности, које у најновије вријеме завиђају већ и неки хрватски писци словјенском (и руском!) језику. Велики граматичар Ј. Добровски није волио у српском језику *ao-uo* мјесто *ol-ил*, којих „Далматинима“ није бранио ни Б. Кашић.

И тако не би било приговорима конца, ако би се гледало на „љепоту језика“. Како је познато ни Вук Караџић није ради љепоте изабрао херцеговачког нарјечја, него каже јасно и отворено у предговору к „Ријечнику“ године 1818 („ГраMATички и полемички списи“, II, 22): „Мени се ни једно ово нарјечије [ерцеговачко, ресавско, сремачко] не чини љепше ни милије од другога, него су ми сва три једнака; а ову сам књигу зато писао Ерцеговачким: а) *што се шако говори онђе ће сам се ја родио, и шако сам најрије од мајке и од оца научио говориши*; б) да виде Сријемци и Бачвани и Банаћани, како *њиова браћа* и по оним земљама говоре“. Не ваља по томе ни мнијење Љ. Стојановића („Глас Српске Краљевске Академије“ LV, 34) „што је то у истини био најчистији народни говор, који је он до тад у Српству чуо и познао“.

Морамо дакле потражити друге узроке похвалама босанскога говора. Ученим људима могло се додуше више свиђати нарјечје без силе талијанских туђинака, раширених по далматинским градовима, али познато је, да је романски утјецај прелазио и блиске турске границе. Ја се на примјер нисам могао доста начудити, да је у Лици све пуно талијанских ријечи на пољу материјалне културе, којој није бранио ни сам Велебит пријелаза, а за то ванредно мало њемачких, премда је Војничка Граница имала дуго времена њемачку управу и школу. Осим тога Далматинци нису могли имати одмах оне радости са многим турским ријечима као још данас Славонци, кад говоре „цифрасто“, те многи српски и хрватски писци. Услијед турске невоље исељиваху се додуше ча-

У на слиј. 10

кавци, а у њихове постојбине долажаху штокавци, али ни то не би могло, особито овако брзо, уздрмати књижевним традицијама далматинских градова и острва. Осим тога је данас већ доста познато, да досељеници нису онако мијењали нарјечја старосједилаца како се је прије мислило. У самој Босни живе још данас у истом мјесту католички и муслимански икавци уз православне јекавце, (слушао сам како се разговарају икавски бегови и јекавски кметови међу собом), што сасвим одговара модерним лингвистичним појмовима („Verkehrsgenossenschaften“), да људи чувају језик своје средине.

Особито је важно за нас, да је први писац, који је створио теорију о предности босанскога говора, према сам набраја све главније писце далматинско-дуброваачке,¹ био родом са кварнерских отока (с Пага), дакле са скрајних северозападних предјела чакавштине. На сву срећу нам је и сам Бартуо Кашић протумачио овај ванредно чудноват појав већ у својој граматици, првој језика српско-хрватскога, изданој у Риму године 1604. У предговору својих „Institutiones linguae Illyricae“² прича овај исусовац, да су такође људи његова реда учили ради невоље турских „Илира“ њихов језик: *Quare sapienter est a nostrae Societatis Moderatoribus constitutum, ut eius nationis lingua vernacula, quae apud plurimos populos latissime patet, addiscatur ab iis, qui ad eos erudiendos idonei censeantur*. Исусовачка организација је имала дакле већ своје гошово правило, да треба уиознати онај народни језик, којим већина љука говори. А како говори велика већина „словински“, „илирски“, каткад и „хрватски“, било је добро познато у Италији одгојеним исусовцима, фрањевцима и другим редовницима, који путоваху као мисионари, визитатори и легати све турске земље од Скадра до Темишвара, од Јадранскога мора до Црнога. Не смије се заборавити ни околност, да су Далмација, Босна и Славонија кроз турско господство и даље остале једном редовничком

¹ М. Шрепел, „Rad“, књ. III, 5.

² Ib. 6.

+ ироцијоваше
+ кроз

провинцијом (Bosnae Argentinae) популарнога фрањевачког реда (Далмација одцијепљена је 1735, Славонија 1757), што је имало за књижеван језик исту важност, као на другом мјесту државна заједница. И наш Б. Кашић имао је доста прилике, да је разумио и да су њега разумили „Крстјани, Рашиани, Сербљи Полувирици и Турци“. У опће је био Кашић човјек руске пропаганде, као што су били Комуловић, Главинић, Мрнавић, Леваковић и Крижанић, који је хотио исте идеје проводити на још већем попришту, у Русији. А сада морамо помислити, да се у њиховом духу одгајала не само сва духовна младеж, него и свјетска, и да су били ђаци оваквих исусоваца и Гундулић и Палмотић.

Сличан појав имамо код Нијемаца. Ни код њих нијесу исусовци у своје јужно-њемачке школе уводили ~~на-~~рошко-аустријског или швапског нарјечја, него књижевни језик, који је Лутер створио својом протестанском библијом на темељу саксонског нарјечја. Чудновато је, да јужноњемачке исусовачке школе нису рабиле првих граматика, које су изашле у Штрасбургу (1574) и у Аугсбургу (1573), него граматику, коју написа Johannes Clajus (Leipzig 1578) „trotz ihres ausgesprochenen Protestantismus“ (H. Paul, Grundriss d. deutschen Philologie, T. 23). Као што њемачким исусовцима није сметао Лутаров језик, вољели су и наши нарјечје, које већином говоре православни и муслимани. Универзалности католичке цркве и особито смотреном раду исусовачкога реда треба приписивати, да се уводила систематски у западним крајевима у књижевност штокавштина, већином ијекавштина.¹ Овакав темељ књижевној јединству Хрвата и Срба неће се може бити многим свиђати, али ниједан паметан Нијемац се још није ради тога љутио на исусовце, што су радили за књижевно јединство свега ње-

¹ Ове сам мисли изрекао већ у „Oesterreichische Rundschau“ 1906, 15 dec. 243 (Hrvati i Srbi, Osiek, 1907. str. 19), у „Gesch. d. ält. südsl. Lit.“ 9, али чини се без особитог успјеха (cp. на примјер D. Prochaska, Das Kroat. Serb. Schrift. in Bosnien und der Hercegovina). По схватању неких научењака томе сам крив и ја сам, што овакој истини нисам написао дебеле књиге.

мачког народа. Дапаче од људи, који су овако живјели и радили за идеје, можемо се навијеке учити.

Из свега се види, што значи протиреформацијски покрет на словјенском југу и за Србе. Без њега не може се правилно разумијевати ни вишка дубровачке књижевности, ни остале далматинске, ни босанске, ни историјског развитка књижевнога јединства Хрвата и Срба. Познато је, како је и Вук Караџић хвалио језик у књигама босанског фрањевца Матије Дивковића. Осим тога је сасвим криво, ако се мисли, да је побожна и вјерскопучна књижевност босанских фрањеваца остала непозната православнима ради њезина садржаја. Православни поп и калуђер разговарао је фратром као и данас, те је могао читати његове књиге, особито кад није имао својих, а фратар није опћио само са муслиманским великашима, него и са православним народом. Најјаснији доказ да вјера у том обзире није сметала, имамо у том, да се из италијанског извора преведени *Цвијећ о кријосџи* Павла Посиловића, налази и код Срба, Румуна и Руса („Цвѣты дарованиї“, в. М. Сперански: „Переводные сборники изречений“, Читенїя, 1905. књ. 2, 527 сл.). Познато је и то, да су православни попови долазили у Рим, да уче у његовим школама, те послѣ повратка остављати католицизам, како су то радили и Руси у пољским школама, или ступали у службу римске пропаганде. (Д. Прохаска, „Das kroat. serb. Schrift. in Bosnien u der Herzeg.“, 76—77). Осим тога су већ доказали научењаци (Маретић, Павле Поповић и други), да су Маријине и друге легенде из католичких рукописа и књига прешле међу православни пук.

Признати треба, да је особито тешко одредити право мјесто реформацији и протиреформацији у књижевности Хрвата и Срба. Хуманизам и његове кћерке, талијанска ренесанса и њемачка реформација, преплићу се већ у својој домовини, а још више у другим земљама. Мојему прегледу јужнословјенских књижевности у „Kultur der Gegenwart“ (I дио књига 9) приговарало се с пуним правом, да протиреформација долази тек послѣ дубровачко-далматинске књижевности, на који је у XVII вијеку у ве-

са

ликој мјери дјеловала. Управо обратно ради A. Brückner у својој „Geschichte der polnischen Literatur (и у пољском издању: „Dzieje literatury polskiej“), где је ставио реформацију пред хуманизам. Код нас особито нерадо дирамо у органичку цјелину далматинско-дубровачке књижевности, премда је јасно, да обухвата све европске књижевне периоде од средовјечног трубадурства до францеског лажикласицизма. Ипак се већ и сада дијели XVI вијек јасно од XVII. Најбоље је по томе, да се и овдје строго држимо хронолошког реда. Послије XV и XVI вијека у далматинско-дубровачкој књижевности ваља дакле описати рад славјенско-хрватских реформатора за Хрвате и Србе, који преставља само епизоду у нашој књижевности, а на то одмах проти њему покренуту протиреформацију, која сачињава важан дио наше културне еволуције, те веже органички XVI и XVII вијек у свим земљама, гдје је тада било књижевности на народном језику.

Надам се, да сам у кратким цртама доста показао, како има много заједничкога књижевност Хрвата и Срба већ у старијим временима, кад су били сасвим подијелени по идејама источне и западне културе, и како је корисно и управо потребно познавати *сву*. Да то још више ваља за доба, одкад се једни и други развијају сасвим под утјецајем западноевропске културе, треба само споменути.

Већ у другој половини XVIII вијека, у просвјетну добу, владају исте идеје и потребе код Хрвата и Срба, што је већ и ради тога наравски, јер их је просвјетни аплозутизам Марије Терезије и Јосипа II свима једнако натурао, много више у њихову корист, него што се обично мисли. Често се преводе или обрађују исте књиге за пук, да се он дигне душевно и материјално. Једнако се ради при увањању граматике код Срба и хрватских кајкаваца. А главно, како занимиво и корисно је испоређивање главних представника XVIII вијека, Доситија Обрадовића и Матије Рељковића. Био би управо гријех, кад и Хрвати и Срби неби познавали обојице.

За XIX вијек не смије бити Хрвата, који не би добро

познавао рад Вука Караџића и његових сљедбеника. Са друге стране илиризам је тако важан и одличан појав не само у нашој, него у опћесловјенској историји књижевности, да мора једнако занимати и Србе. Успоредно радило се на обим странама за једнаким циљем, који је био постигнут бечким прогласом (године 1850) о јединству књижевнога језика.

Књижевност, на жалост, тим још није постала заједничка и сасвим једнака. Као у другим стварима показало се и овдје, да су наши романтичари прецјењивали језик, а премало пазили на друге појаве и разне потребе народа, којим језик живи. Наступила је и кобна реакција против лијепих и здравих идеја илиризма и југословјенства, али не за увијек, јер што је природа спојила осим језика и другим везама, не може се растављати, док буде разума у свијету. Тисућегодишња хисторија се не да додуше избрисати, али као модерни људи нећемо сувише гледати у прошлост, него радити за срећнију будућност. У том обзиру морају вршити своју дужност особито наука, књижевност и умјетност.

Моја доказивања воде наравно к закључку: једном језику одговара, све више и више, и једна књижевност! Модерна просвјета може ублажити и изједначити много опрека. Особито разлика писма не смије Хрватима и Србима сметати више него Нијемцима упораба латинскога и „њемачкога“. Биће срећа за писце, ако ће бити више утакмице међу њима, неовисне критике и — веће публике. Благо и књижевности, кад ће имати писаца, који ће радити за више циљеве, а не само на том, да угоде образованима круговима, а може бити и само свјетини једнога имена. Срби и Хрвати, који броје около девет милијуна, могу постати највећа културна скупина на словјенском југу, а што то значи, није потреба растављати.

М. Мурко.

